

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM
Javno mnjenje Srbije 2017

Izdavač

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Beograd 2017

Za izdavača

Dr Goran Bašić

Urednik

Dr Zoran Lutovac

Recenzenti

Prof. emeritus Vukašin Pavlović

Prof. dr Zoran Stojilković, Fakultet političkih nauka u Beogradu

Dr Zoran Pavlović, Filozofski fakultet u Beogradu

Istraživanje javnog mnjenja i izdanje ove publikacije finansijski je pomogao Fond za otvoreno društvo.

Tekstovi u ovoj knjizi rezultat su rada na projektu „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija: multidisciplinarni pristup“ (br. 47010) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

GRAĐANI SRBIJE I POPULIZAM

Javno mnjenje Srbije 2017

Urednik

ZORAN LUTOVAC

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

BEOGRAD, 2017

POPULISTIČKI STAVOVI, IZBORNA IZLAZNOST I IZBORNO OPREDELJIVANJE

BOJAN TODOSIJEVIĆ*

Sažetak U radu se predstavljaju rezultati istraživanja javnog mnjenja, sprovedenog nakon izbora 2017. godine u Srbiji, koji se odnose na neke od osnovnih varijabli političkog ponašanja. U prvom delu rada se iznose nalazi u vezi s partijskom identifikacijom, izborne izlaznosti i izbornog opredeljivanja na izborima 2017. i 2012. godine. Takođe se govori o procenama verovatnoće da izborni kandidati uđu u drugi krug predsedničkih izbora, zatim simpatijama prema političkim partijama, te o osećaju političke efikasnosti. U drugom delu rada se prikazuje analiza povezanosti između jednog aspekta populističke ideologije (prvenstveno antielitistička orijentacija) i izbornog ponašanja. Rezultati pokazuju da uključeni stavovi koji operacionalizuju populizam ne deluju kao konzistentna ideološka orijentacija. Glasачi koji su podržali kandidata vladajuće partije postižu generalno niže skorove na varijablama antielitističke orijentacije. Istovremeno, isti glasачi su relativno skloniji da prihvate figuru snažnog političkog vođe.

Ključne reči: populizam, ideologija, izborna izlaznost, izbori, glasanje, Srbija

UVOD

Ovaj rad se sastoji od dve povezane celine. U prvom delu se prikazuju osnovni rezultati istraživanja javnog mnjenja koji se odnose na varijable političkog ponašanja i stavova. Prikaz počinje partijskom identifikacijom, koja je od samog početka empirijskih politikoloških istraživanja jedan od ključnih koncepata u objašnjenju izbornog ponašanja (Campbell et al., 1960, Bartels, 2000). Zatim slede varijable političkog, tj. izbornog ponašanja: pitanja o izlasku na izbore 2017. i 2012. godine, i pitanja o izbornom opredeljivanju – za koje partije i kandidate su ispitanici glasali. Primarni fokus je na izborima koji su neposredno prethodili ovom istraživanju – predsedničkim izborima 2017. Jedan od ciljeva celog projekta je napredak u razumevanju izbornog opredeljivanja.

* Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, Institut društvenih nauka.

Taj napredak je moguće ostvariti samo ako se podaci prikupe neposredno nakon izbora, kada se ispitanici još dobro sećaju da li su i za koga su glasali.

U vezi sa izborima 2017. godine postavljena su i pitanja o šansama da pojedini od kandidata uđu u eventualni drugi krug predsedničkih izbora. Te varijable su bitne zbog mogućnosti istraživanja strateškog glasanja. Iza toga slede varijable koje utvrđuju stepen sviđanja ili simpatija koje ispitanici osećaju prema političkim partijama i kandidatima. To su pitanja koja su se pokazala kao pouzdane mere afektivnog reagovanja ispitanika prema relevantnim objektima, u ovom slučaju političkim objektima – partijama i kandidatima (Lupton & Jacoby, 2016). Prvi deo rada se završava pregledom varijabli koje se odnose na doživljaj političke efikasnosti. Ove varijable se takođe redovno sreću u istraživanjima izbornog ponašanja, a za ovo istraživanje su preuzete iz CSES (Comparative Study of Elektoral Systems) projekta (www.cses.org).

Varijable iz drugog dela rada takođe su preuzete iz CSES projekta. Tamo je fokus na populističkim stavovima, i analizi njihove povezanosti sa izbornom izlaznošću i izbornim opredeljivanjem. Uključene su varijable koje se odnose na neke od centralnih aspekata populizma: antielitistička orijentacija, podrška autoritarnom političkom vođstvu, te nepoverenje u reprezentativnost političke elite.

PARTIJSKA IDENTIFIKACIJA

Partijska identifikacija je jedan od ključnih koncepata u objašnjenju izbornog ponašanja (Campbell et al., 1960, Bartels, 2000). Uprkos decenijama istraživanja, još nije dovoljno razjašnjeno u kojoj meri je taj konstrukt primenjiv na političko ponašanje u tzv. „novim demokratijama“, gde se Srbija još uvek ubraja. Ovaj blok pitanja je uključen da bi se razumevanje tog problema unapredilo.

Jedan od problema ranijih istraživanja koja su sprovedena u Srbiji na tu temu je u operacionalizaciji tog koncepta. Istraživači su često koristili nedovoljno adekvatne zamene za te varijable, kao što je, na primer, glasačka intencija ili simpatije prema partijama. U ovom istraživanju je primenjen standardni skup pitanja, koji stoga omogućava i komparaciju rezultata dobijenih na našim ispitanicima sa onima iz drugih zemalja.

Prisustvo i orijentacija partijske identifikacije su operacionalizovani standardnim skupom pitanja na tu temu. Ispitanici su prvo pitani da li se smatraju pristalicama neke partije (Q29). U slučaju negativnog odgovora, ispitanici su pitani da li ipak postoji neka partija koja im je bliža nego druge (Q30). Na taj način se uključuju i ispitanici koji izražavaju umereniji stepen bliskosti sa odabranom strankom. Ispitanicima koji odgovore pozitivno na jedno od ta dva pitanja se zatim postavlja pitanje o smeru partijske identifikacije, tj. koja

je to partija koja im je bliska (Q31). Konačno, intenzitet identifikacije je utvrđen pitanjem o tome u kojoj meri im je označena partija bliska. Ovde su doslovno navedena ta pitanja:

Q29. Da li biste za sebe mogli reći da ste pristalica neke političke partije u Srbiji?

1. Da (prelazak na Q31) 5. Ne (Prelazak na Q30)

Q30. Da li ipak postoji neka stranka koja Vam je nešto bliža nego druge?

1. Da (prelazak na Q31) 5. Ne

Q31. Koja stranka vam je najbliža?

Q32. Da li se smatrate vrlo bliskim toj stranci, donekle bliskim ili ne naročito bliskim?

1. Vrlo blizak 2. Donekle blizak 3. Ne naročito blizak

Sledeće dve tabele prikazuju distribuciju odgovora na dva povezana pitanja o prisustvu partijske identifikacije. Na prvo pitanje je samo četvrtina ispitanika odgovorila afirmativno, dok tri četvrtine ispitanika odgovara da nema partije kojoj bi se osećali bliski (Q29). Dakle, u populaciji je znatno dominantniji negativan stav prema političkim partijama. Ipak, stav građanstva nije uniformno negativan prema svim partijama. Oko 30% od preostalih ispitanika ipak vidi barem neku stranku kao bliskiju nego druge (pitanje Q30). Ukupno, uzimajući u obzir pozitivne odgovore na obe varijable, oko 47% od svih ispitanika izražava prisustvo partijske identifikacije.

Tabela 1: *Distribucija odgovora na prvo pitanje o prisustvu partijske identifikacije*

Q29. Da li ste pristalica neke političke partije u Srbiji?	Frekvencija	Procenat
Da	374	25,2%
Ne	1087	73,1%
Bez odgovora	26	1,7%
Total	1487	100%

* U svim prikazanim analizama su podaci ponderisani radi adekvatne zastupljenosti osnovnih demografskih kategorija.

Ranija istraživanja generalno daju više procene rasprostranjenosti partijske identifikacije u Srbiji (npr., Slavujević, 2002, za pregled, vidi Antonić, 2005). Razlike mogu da reflektuju realne promene – da je opala popularnost političkih partija u Srbiji. Ali deo razlika se sigurno mora pripisati i metodološkim razlozima, jer ranija istraživanja često koriste indirektno metode za procenu prisustva partijske identifikacije.

Tabela 2: *Distribucija odgovora na drugo pitanje o prisustvu partijske identifikacije*

Q30. Da li vam je neka stranka ipak bliža?	Frekvencija	Procent*
Da	322	29,7%
Ne	762	70,3%
Total	1084	100%

* Procentat se odnosi na ispitanike koji su odgovorili „Ne“ na pitanje Q29.

Zabeleženo prisustvo partijske identifikacije nije relativno nisko samo u poređenju sa ranijim rezultatima iz Srbije. Kada se gleda u globalnim razmerama, Srbija je jedna od zemalja sa najnižom stopom partijske identifikacije. Sledeća tabela prikazuje rezultate za Srbiju, paralelno sa rezultatima iz 27 zemalja sa različitih kontinenata. Podaci dolaze iz CSES projekta (Modul 4), i uključuju podatke za Srbiju iz 2012. godine. Podaci izveštavaju samo o prvom pitanju o prisustvu partijske identifikacije, jer drugo pitanje nije postavljano u svim slučajevima.

Najviše prisustvo partijske identifikacije je generalno u zemljama sa relativno stabilnim političkim i partijskim sistemom, kao što su Australija, SAD, Francuska, Novi Zeland. Očigledno, te karakteristike predstavljaju pogodno tlo za stvaranje stabilnije veze između građana i političkih partija. Među zemljama sa raširenijom partijskom identifikacijom su i Turska, te neke azijske zemlje, kao što su Tajvan i Koreja. Iako su to zemlje sa nešto turbulentnijom političkom i partijskom istorijom, i u tim sistemima ponekad postoje partije sa dugom tradicijom. Na primer, Republikanska narodna partija, jedna od glavnih partija u Turskoj je na političkoj sceni još 1919 godine.

Od evropskih zemalja u CSES uzorku, manje prisustvo partijske identifikacije od Srbije pokazuju samo Irska (21%) i Slovenija (samo 14%). Spekulisane o razlozima za to su van dometa ovog izveštaja. No, verovatno da nestabilnost političke scene, na primer u Sloveniji, ostavlja traga na stavove građanstva prema političkim partijama.

Takođe valja zapaziti da je prisustvo partijske identifikacije u Srbiji zabeleženo u anketi iz 2012. godine (29%) slično nivou zabeleženom u anketi iz 2017. godine. Dakle, izgleda da se ne radi o stanju specifičnom samo za period sprovođenja ove ankete, nego o trajnijoj karakteristici mnjenja javnosti Srbije.

Što se tiče smera, partijsko poistovećivanje je trenutno u Srbiji prilično fokusirano na jednu partiju – SNS, kako pokazuju rezultati prikazani u narednoj tabeli. Gotovo 53% ispitanika od onih koji su izrazili neku partijsku identifikaciju smatra da im je SNS najbližija partija. Ni jedna druga partija se ne

Tabela 3: *Prisustvo partijske identifikacije – komparativni prikaz*

	Da li ste pristalica neke političke partije u ...?		
	Da	Ne	Total
Australija (2013)	87	13	100
Turska (2015)	74	26	100
SAD (2012)	61	39	100
Francuska (2012)	61	39	100
Novi Zeland (2011)	57	43	100
Tajvan (2012)	56	44	100
Švedska (2014)	52	48	100
Južna Koreja (2012)	50	50	100
Norveška (2013)	48	52	100
Meksiko (2015)	48	52	100
Nemačka (2013)	48	52	100
Kanada (2011)	48	52	100
Crna Gora (2012)	47	53	100
Island (2013)	46	54	100
Meksiko (2012)	45	55	100
Japan (2013)	43	57	100
Portugalija (2015)	42	58	100
Izrael (2013)	41	59	100
Švajcarska (2011)	40	60	100
Grčka (2012)	38	62	100
Poljska (2011)	37	63	100
Bugarska (2014)	37	63	100
Austrija (2013)	37	63	100
Češka Republika (2013)	32	68	100
<u>Srbija (2012)</u>	29	71	100
Brazil (2014)	27	73	100
<u>Srbija (2017)</u>	<u>25</u>	<u>75</u>	<u>100</u>
Irska (2011)	21	79	100
Slovenija (2011)	14	86	100
Tajland (2011)	12	88	100
Total	46	54	100

Izvor: CSES Modul 4 podaci, dostupno na www.cses.org.

približava tom procentu. Druga partija po izraženoj stranačkoj identifikaciji je koalicioni parter SNS-a – SPS. Mali broj građana oseća da su im ostale partije, posebno opozicione, bliske. Zanimljivo je da je pokret „Beli– Samo Jako“ – Lj. Preletačević Beli naveden kao partija kojoj se ispitanici osećaju bliskima, iako se zapravo i ne radi o regularnoj političkoj partiji. Uglavnom, jasno je da sadašnja partijska scena ne sadrži ni jednu partiju koja prema osećanju bliskosti kod građanstva može da se meri sa SNS-om.

Konačno, poslednje pitanje iz bloka o partijskoj identifikaciji se odnosi na *stepen* identifikacije. Odgovori na to pitanje su prikazani u Tabeli 5. Ako su prethodno prikazani rezultati ukazali na ne naročito široko prisustvo partijske identifikacije, ovi rezultati pokazuju da je stepen te identifikacije umeren. Tek oko jedne petine ispitanika izjavljuje da im je odabrana partija „veoma bliska“. To znači da samo oko 10% od svih ispitanika ima neku partiju za koju oseća da joj/mu je „veoma bliska“. Većina ispitanika izjavljuje da im je označena

Tabela 4: *Distribucija odgovora na pitanje o smeru partijske identifikacije*

Q31. Koja partija vam najbliža?	Frekvencija	Procentat*
SNS	338	51,8
SPS	62	9,4
SRS	45	6,9
DS	44	6,7
Pokret slobodnih građana – Saša Janković	39	6,0
Dveri	30	4,6
„Beli – Samo Jako“ – Lj. Preletačević	18	2,7
DSS	16	2,4
SVM	12	1,8
„Dosta je bilo“	9	1,4
PUPS	7	1,1
LDP	6	1,0
SDP – Rasim Ljajić	6	0,9
SDA – Sulejman Ugljanin	4	0,7
LSV	3	0,5
SDS – Boris Tadić	3	0,5
JS	2	0,4
Neka druga	8	1,2
Ukupno	652	100%

* Procentat se odnosi na ispitanike koji su potvrdno odgovorili na jedno od pitanja o postojanju partijske identifikacije (Q29 i Q30).

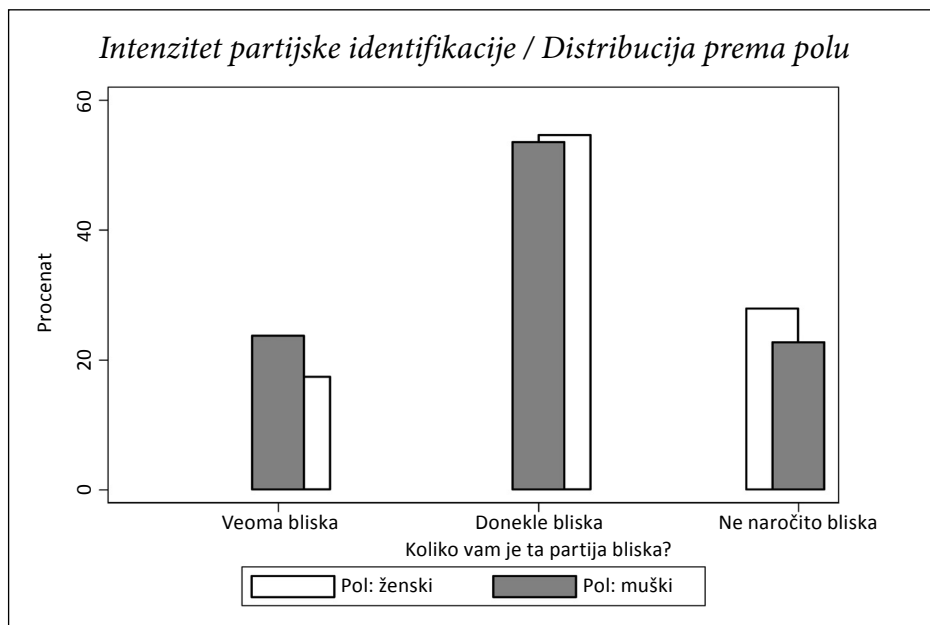
Tabela 5: *Distribucija odgovora na pitanje o stepenu partijske identifikacije*

Q32. Koliko vam je ta partija bliska?	Frekvencija	Procenat*
Veoma bliska	143	21,4
Donekle bliska	356	53,5
Ne naročito bliska	167	25,1
Ukupno	666	100%

* Procenat se odnosi na ispitanike koji su potvrdno odgovorili na jedno od pitanja o postojanju partijske identifikacije (Q29 i Q30).

stranka „donekle bliska“ (oko 53%), dok oko četvrtine smatra da im odabrana partija „nije naročito bliska“. Dakle, entuzijazam za političke partije nije raširen u srpskoj populaciji.

U literaturi se ponekad sreće teza da postoje polne razlike u odnosu prema politici. Po tom viđenju, muškarci bi imali racionalniji, instrumentalni stav, dok bi za žene bio više karakterističan emocionalniji odnos prema političkim objektima. Ta teza može da se proveri i u odnosu na pitanje o stepenu bliskosti odabrane političke partije. Prema tezi o postojanju polnih razlika, očekivalo bi se da će za žene biti karakterističan osećaj izraženije bliskosti nego za muškarce. Rezultati provere te teze su prikazani u narednom grafikonu.

Grafikon 1: *Razlike između polova u stepenu partijske identifikacije*

Naši rezultati pokazuju da je intenzivni stepen identifikacije karakterističniji za ispitanike muškog pola. Dakle, teza o emocionalnijem odnosu žena prema politici nije dobila podršku u prikazanim rezultatima. Oni bi se verovatno pre mogli tumačiti u skladu sa tezom da su žene generalno manje uključene u politiku, te otuda dolazi i njihova manje intenzivna stranačka identifikacija.

1. Učešće na izborima 2017. godine

Ključne varijable u istraživanju političkog ponašanja su one koje se odnose na učešće na izborima, i na izbornu opredeljivanje. Zbog toga je formulisanju tih varijabli potrebno posvetiti odgovarajuću pažnju. Dosadašnja iskustva u svestu i kod nas, ukazuju da ispitanici generalno precenjuju svoju izbornu participaciju. Nije retkost da u anketama zabeležena izlaznost bude viša za oko 10–15% nego što je stvarna izlaznost. To se pripisuje uticaju socijalne poželjnosti, ali i nesavršenoj memoriji ispitanika. Problem memorije se ublažava ako se anketa sprovede u što kraćem periodu nakon izbora. Da bi se smanjio uticaj socijalne poželjnosti, iskustva istraživača pokazuju da je pitanja potrebno tako formulirati da se ispitanicima olakšava davanje onih odgovora koji su manje socijalno poželjni. U našem istraživanju je primenjena formulacija koja je razvijena u projektu Američke nacionalne izborne studije (www.electionstudies.org). Suština je u tome da se ispitanicima ponudi nekoliko opcija koje opisuju razloge za neučešće na izborima. Iskustva istraživača pokazuju da se na taj način umanjuje pristrasnost kod varijable izborne participacije. Ovo je doslovna formulacija tog pitanja:

Tabela 6: *Povezanost partijske identifikacije i učešća na izborima 2017. godine*

Q33. Da li ste glasali na izborima 2017?	Partijska identifikacija		Ukupno
	Da (%)	Ne (%)	
Siguran sam da sam glasala/o	85,3	45,4	64,3
Nisam glasala/o na izborima 2017	5,4	36,1	21,6
Nameravala/o sam da glasam, ali nisam	3,6	6,1	4,9
Obično glasam, ali ovaj put nisam	3,9	7,7	5,9
Nisam bio upisan/a u birački spisak	0,8	1,8	1,3
Ne sećam se da li sam glasao/la	0,9	2,9	1,9
Ukupno	100%	100%	100%

Primedba: Izlaznost na izbore 2017. godine je bila 54,36%.

Q33. Razgovarajući sa ljudima o izborima, često čujemo da dosta njih nije bilo u mogućnosti da glasa zato što nisu dobili poziv, ili su bili bolesni, ili jednostavno nisu imali vremena. Da li ste Vi glasali na izborima 2. aprila ove godine, kada se birao novi Predsednik Srbije? Koji od sledećih iskaza Vas najbolje opisuje: [Opcije su prikazane u Tabeli 6.]

Tabela 6 prikazuje odgovore na pitanje o učešću na izborima (Q33), kao i njihovom povezanost sa partijskom identifikacijom. Vidi se da je nivo izborne participacije precenjen (stvarna izlaznost je bila 54,4%). Međutim, razlika je oko 10% (prema rezultatima ankete, izlaznost je bila 64%), što je umereni prebačaj. Jedan od uobičajenih uzroka tog prebačaja je i činjenica da ispitanici koji učestvuju na izborima su takođe spremniji da učestvuju i u anketama.

Takođe može da se zapazi i da znatan broj ispitanika bira odgovore koji objašnjavaju razloge za neučestvovanje na izborima. Dakle, takvo metodološko rešenje se pokazuje kao korisno.

Ista tabela pokazuje i povezanost participacije sa partijskom identifikacijom. Vidi se ono što je očekivano: ispitanici koji imaju partiju koju osećaju bliskom, daleko su skloniji učestvovanju na izborima, nego oni kojima ni jedna partija nije bliska. Slične rezultate, ali na uzorku mladih, saopštava, na primer, i Pavlović (2013). Od onih koji su bliski nekoj partiji, čak 85% ispitanika je izašlo na izbore. Sa druge strane, tek oko 45% ispitanika kojima ni jedna partija nije bliska je izašlo da izbore. Uglavnom, pokazuje se da partijska identifikacija nije isto što i glasanje, ali da je faktor koji može da učestvuje u objašnjenju izlaznosti. Partijska identifikacija se kod pojedinih autora tumači kao znak poverenja u politički sistem i prihvatanja stranaka kao ključnih aktera sistema. U tom smislu, nedostatak partijske identifikacije može da ukazuje na negativan stav prema partijama, i postojanje političkog otuđenja kod dela građanstva.

2. Izorno opredeljivanje na izborima 2017. godine

Odgovori ispitanika na pitanje o tome za kojeg kandidate su glasali na izborima 2017. godine prikazuje Tabela 7. Paralelno sa distribucijom odgovora ispitanika prikazani su i zvanični rezultati na tim izborima. Iz metodološkog ugla je korisno napomenuti da je distribucija odgovora na pitanje o kandidatu za kojeg su glasali veoma bliska samim zvaničnim rezultatima izbora. Ilustracije radi, 56,6% ispitanika koji su odgovorili da su glasali i naveli partiju/kandidata, kaže da je glasalo za A. Vučića, dok je zvanični rezultat tog kandidata 55,1%. Ova razlika je manja od uobičajene razlike koja se u većini anketa pojavljuje u korist pobjedničkog kandidata ili partije.

Tabela 7: *Distribucija odgovora na pitanje o izbornom opredeljivanju na izborima 2017. godine*

Q34. Za koga ste glasali na izborima 2017?	Frekvencija	Procenat	Rezultat izbora
Aleksandar Vučić	481	56,6	55,1
Saša Janković	129	15,2	16,4
Ljubiša Preletačević – Beli	70	8,2	9,4
Vuk Jeremić	54	6,3	5,7
Vojislav Šešelj	39	4,5	4,5
Boško Obradović (Dveri)	32	3,7	2,3
Aleksandar Popović	21	2,5	1,0
Saša Radulović	12	1,4	1,4
Nenad Čanak	8	0,9	1,1
Milan Stamatović	3	0,4	1,2
Miroslav Parović	2	0,3	0,3
Ukupno	851	100,0%	98,4
Glasali ali bez odgovora o stranci	141		
Nisu glasali	495		

3. Mišljenje o šansama kandidata za ulazak u drugi krug

Poznato je da na izlaznost, kao i na izbor partije za koju će se glasati utiče verovanje građana u vezi s tim kolike šanse njihov preferirani kandidat ili partija ima za ulazak u parlament (pobedu, ulazak u drugi krug, i sl.). Ovo je posebno relevantno za proporcionalne izborne sisteme koji imaju relativno visok izborni prag, kao i za izbore gde postoji mogućnost drugog kruga izbora kandidata. Obe te mogućnosti postoje u sadašnjem izbornom sistemu u Srbiji.

Literatura ukazuje da je u slučaju sumnje u šanse preferiranog kandidata/partije za ulazak u parlament ili drugi krug izbora često strateško glasanje, tj. takvo glasanje u kojem se ne izražava stvarna prva preferencija, nego ona koja ima šanse da ostvari željeni cilj. Glasачi imaju otpor prema „bacanju“ svojeg glasa za kandidata/partiju koji nema šanse za izbor. Takvo glasanje, koje ne otkriva stvarne prve preferencije je problematično sa normativnog stanovišta, jer ugrožava jednu od ključnih funkcija političkog sistema – da obezbedi adekvatnu reprezentaciju političkih preferencija građana. Istraživanja takođe pokazuju da u takvim slučajevima može da dođe do širenja političke apatije, apsentizma, i generalnog nezadovoljstva funkcionisanjem demokratije.

Situacija je posebno problematična u slučajevima kada građani nemaju tačnu sliku o šansama pojedinih kandidata. U slučajevima kada se radi o nekom novom kandidatu/partiji, i/ili kada se pojedini kandidati neobjektivno marginalizuju u medijima, moguće je da ionako nedovoljno informisano građanstvo potceni šanse takvih kandidata. Na koncu je tada moguće da njihov rezultat bude zaista ispod potrebnog nivoa, iako bi u slučaju iskrenog izražavanja preferencija takav kandidat mogao da ima dovoljnu podršku.

Zbog toga su u ovo istraživanje uključena pitanja koja se odnose na procenu šansi da određeni predsednički kandidati uđu u eventualni drugi krug predsedničkih izbora. Pitanje je formulisano imajući u vidu činjenicu da je uoči izbora bilo jasno da samo kandidat A.Vučić ima šanse za pobjedu u prvom krugu, ali da postoji realna mogućnost da neko od drugih kandidata uđe u drugi krug ako kandidat SNS-a ne dobije više od 50% glasova u prvom krugu.

Pitanje je formulisano na sledeći način:

Q35. Da li ste na dan izbora Vi lično mislili da sledeći kandidati imaju neke šanse da uđu u drugi krug predsedničkih izbora, ili da nemaju šanse da uđu u drugi krug?

Saša Janković

Vuk Jeremić

Ljubiša Preletačević – Beli

Aleksandar Vučić (SNS, SPS, PUPS...)

Mogući odgovori su:

Ima neke šanse; Nema nikakve šanse; Nisam o tome razmišljao/la

Tabela 8: *Mišljenje o šansama predsedničkih kandidata da uđu u drugi krug izbora (pitanje Q35)*

	Ima neke šanse	Nema nikakve šanse	Nisam razmišljala/o o tome	Ukupno
A. Vučić	80,88	4,82	14,30	100%
S. Janković	34,08	42,09	23,83	100%
V. Jeremić	23,67	51,41	24,92	100%
Lj.Preletačević – Beli	17,19	56,61	26,20	100%

Iz gornje tabele (Tabela 8) se jasno vidi da je javnost bila objektivno informisana o podršci koju je uživao kandidat A.Vučić, jer je preko 80% ispitanika bilo uvereno da on ima šanse za drugi krug. Manje od 5% je smatralo da nema takve šanse. Javnost je bila mnogo sumnjičavija u pogledu šansi preostalih kandidata.

Tek oko trećine ispitanika je smatralo da drugi najpopularniji kandidat, S. Janjović, ima šanse za drugi krug. Interesantno je da je uverenost u šanse za drugi krug veća kod kandidata V. Jeremića nego kod kandidata Lj. Maksimovića (Beli), iako je Beli dobio na koncu znatno više glasova od Jeremića. Međutim, Maksimović, kao kandidat bez podrške razvijene organizacije, bio je mnogo manje prisutan u javnosti, te je javnost zbog toga imala veće sumnje u njegove izborne šanse. To se vidi i po tome što je kod Belog najviši procenat ispitanika koji je na ovo pitanje odgovorio sa „Nema nikakve šanse“ i „Nisam razmišljala/o o tome“. Dakle, javnost je u ovom pogledu bila nedovoljno informisana. Ovo ilustruje važnost proučavanja problema strateškog glasanja, jer ukazuje kako neadekvatna informisanost javnosti može da vodi suboptimalnom funkcionisanju demokratskih institucija.

4. Učešće na izborima 2012. godine

Radi proučavanja dis/kontinuiteta u izbornom ponašanju, u anketu je uključen i skup pitanja posvećen izlasku i glasanju na predsedničke i parlamentarne izbore 2012. godine. Ovi izbori su odabrani jer je kao rezultat tih izbora došlo do značajne promene na vlasti. Umesto ranije vlade gde je Demokratska stranka (DS) bila dominantna, u novoj vlasti je dominantnu ulogu osvojila Srpska napredna stranka (SNS).

Pošto se tada radilo o izborima za predsednika i parlament, primenjen je kompleksniji skup pitanja, ali u načelu istih kao i povodom izbora 2017. godine. Razlika je što sada imamo dva pitanja o izlaznosti (izlazak na parlamentarne i na predsedničke izbore), i tri pitanja o izbornom opredeljivanju (glas na izborima za parlament, i glas u prvom u drugom krugu predsedničkih izbora).

Sledeća pitanja se odnose na parlamentarne i predsedničke izbore koji su održani 2012. godine:

Q36. Da li ste glasali na izborima za Narodnu skupštinu, maja 2012. godine?

1. Da, glasao/la sam
2. Ne nisam glasao/la
3. Nisam bio/la upisan/a u birački spisak
4. Ubacio/la sam nevažeći listić
5. Ne sećam se da li sam glasao/la
8. Nešto drugo

Q37. Za koju partiju ili koaliciju ste tada glasali?

Q38. Da li ste glasali na izborima za Predsednika Republike 2012. godine?

Q39. Za kojeg predsedničkog kandidata ste glasali u PRVOM krugu izbora, u maju 2012. godine?

Q40. Za kojeg predsedničkog kandidata ste glasali u DRUGOM krugu izbora 2012. godine?

U sledećoj tabeli prikazane su distribucije varijabli izlaznosti na izbore 2012. godine (Tabela 9). Ako se prisetimo da je tadašnja zvanična izborna izlaznost na parlamentarne izbore bila 57,8%, na prvi krug predsedničkih izbora 57,7%, dok je na drugom krugu bila 46,3%, vidimo da su rezultati ankete prilično reprezentativni. Pri toj oceni treba imati u vidu da je od tada prošlo pet godina, te da značajan procenat ispitanika saopštava da se ne seća da li su izašli na te izbore.

Tabela 9: *Distribucije varijabli izlaznosti na izbore 2012. godine*

	Izlazak na izbore 2012.	
	Q36. Parlamentarni izbori	Q38. Predsednički izbori
Da, glasao/la sam	46,5	54,9
Ne nisam glasao/la	23,0	23,9
Nisam bio upisan u birački spisak	6,6	1,8
Ubacio sam nevažeći listić	5,1	4,0
Ne sećam se da li sam glasao/la	17,6	15,4
Nešto drugo	0,4	
Bez odgovora	0,7	
Ukupno	100,0%	100,0%

Primedba: Zvanična izborna izlaznost 2012: Parlamentarni izbori 57,8%; Predsednički: Prvi krug: 57,7%; Drugi krug: 46,3%.

Tabela 10 prikazuje odgovore ispitanika na pitanje za koga su glasali na parlamentarnim izborima 2012. godine, paralelno sa zvaničnim izbornim rezultatima. Rezultati pokazuju veća odstupanja nego u vezi sa ovogodišnjim izborima, što je i očekivani rezultat. S jedne strane, sećanje je nepouzđano, te se javljaju greške, a poznata je tendencija da greške u sećanju deluju u smeru veće podrške pobedniku izbora. Tako u tabeli vidimo da, prema sećanju ispitanika, više njih je glasalo za listu „Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić“ nego što rezultati izbora pokazuju. Istovremeno, javlja se i potcenjivanje podrške nekim drugim partijama, u prvom redu DS-u, tj. izbornoj listi „Izbor za bolji život – Boris Tadić“, koji su tada označeni kao glavni gubitnici na tim izborima.

S druge strane, odstupanja su neizbežna jer se tokom tolikog perioda (pet godina) menja i samo izorno telo. Drugim rečima, populacija koja je tada glasala nije ista kao populacija koju naš uzorak treba da reprezentuje.

Tabela 10: *Distribucija odgovora na pitanje o glasanju na izborima 2012. godine sa zvaničnim rezultatima izbora*

Q37. Glas na parlamentarnim izborima 2012. Izborne liste	Procenat ispitanika	Rezultat izbora
Pokrenimo Srbiju – Tomislav Nikolić	38,43	24,04
Izbor za bolji život – Boris Tadić	20,15	22,06
SPS–PUPS–JS Ivica Dačić	11,62	14,51
SRS –Vojislav Šešelj	8,87	4,61
DSS – Vojislav Koštunica	6,93	6,99
Dveri za život Srbije	3,35	4,34
URS – Mlađan Dinkić	2,76	5,51
Preokret – Čedomir Jovanović	2,40	6,53
SVM – Ištvan Pastor	1,96	1,75
Komunistička partija – Josip Broz	0,86	0,74
SDA – Sulejman Ugljanin	0,78	0,71
Pokret radnika i seljaka	0,76	1,46
Nijedan od ponuđenih odgovora – NOPO	0,56	0,59
Reformistička stranka – Milan Višnjić	0,30	0,23
Crnogorska partija – Nenad Stevović	0,27	0,10

Izvor zvaničnih rezultata izbora za Narodne poslanike: <http://www.rik.parlament.gov.rs/doc/arhiva/poslanici/2012/CIR/2.%20izvestaj%20o%20ukupnim%20rezultatima%20np.docx>

Slična tendencija precenjivanja podrške pobjedničkim partijama/kandidatima je vidljiva i u narednoj tabeli (Tabela 11), koja prikazuje varijable izbornog opredeljivanja na predsjedničkim izborima 2012. godine. Vidimo da čak 43% ispitanika koji su se izjasnili za koga su glasali kaže da su svoj glas dali kandidatu SNS-a T. Nikoliću, iako je na izborima u prvom krugu taj kandidat osvojio nešto preko 25% glasova. Komplementarno tome, znatno manje ispitanika izjavljuje da je glasalo za B. Tadića nego što je bio rezultat na izborima. Na primjer, taj kandidat je na izborima u drugom krugu osvojio 48.8% glasova, ali tek 35% ispitanika koji su dali odgovor na to pitanje kaže da su glasali za njega.

Da ponovimo, ovo su uobičajene i očekivane tendencije, koje se delom pripisuju nesavršenom sećanju ispitanika, a delom promenama u samoj populaciji.

5. Simpatije prema političkim partijama i liderima

Varijable koje utvrđuju stepen sviđanja ili simpatija koje ispitanici osećaju prema političkim partijama i kandidatima, smatraju se pouzdanim merama afektivnog reagovanja ispitanika prema političkim objektima – partijama i

Tabela 11: *Varijable izbornog opredeljivanja na predsedničkim izborima 2012. godine i rezultati izbora*

	Predsednički izbori 2012.–prvi krug		Predsednički izbori 2012. – drugi krug	
	Procenat ispitanika JMS 2017	Rezultat izbora	% ispitanika JMS 2017	Rezultat izbora (% važećih listića)
Tomislav Nikolić	43,05	25,31	64,94	51,2
Boris Tadić	21,26	25,05	35,06	48,8
Ivica Dačić	10,68	14,23		
Vojislav Koštunica	7,04	7,44		
Jadranka Šešelj	5,01	3,78		
Zoran Stanković	4,33	6,58		
Zoran Dragišić	3,69	1,54		
Vladan Glišić	1,52	2,77		
Čedomir Jovanović	1,15	5,03		
Ištvan Pastor	1,08	1,62		
Danica Grujičić	0,65	0,78		
Muamer Zukorlić	0,55	1,39		

Zvanični rezultati izbora za Predsednika Republike 2012: <http://www.rik.parlament.gov.rs/arhiva-izbori-za-predsednika-2012.php>

kandidatima (Lupton & Jacoby, 2016). U ovom delu iznosimo osnovne rezultate u vezi sa ovim varijablama.

5.1. Simpatije prema političkim partijama

Stepen sviđanja ili simpatija prema političkim partijama je operacionalizovan sledećim pitanjem:

Q43. Sada bismo hteli da razmislite o svakoj od sledećih političkih partija. Molimo Vas da ih ocenite na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da Vam se konkretna partija uopšte ne sviđa, a 10 da Vam se ta partija veoma sviđa. – Ukoliko niste čuli za partiju, molim Vas da to navedete.

To pitanje je postavljeno u vezi sa šest političkih partija: SNS, SPS, DS, SDS, „Dosta je bilo“, i LDP. Distribucija odgovora ispitanika je prikazana u narednoj tabeli. Nekoliko stvari može da se zapazi. Prvo, u vezi sa svakom partijom, kategorija s najvećim procentom odgovora je „0. Uopšte mi se ne sviđa“. Kod nekih partija gotovo polovina ispitanika odabralo je taj odgovor (LDP i „Dosta je bilo“). Drugo, kod svih partija barem 50% ispitanika se nalazi u

kategorijama ispod broja 5, koji treba da označi neutralan, neopredeljen odnos. Dakle, navedene partije, a to su najznačajnije partije u periodu tokom i nakon izbora, generalno izazivaju negativne afektivne reakcije kod građanstva. Ni jedna partija ne izaziva pretežno pozitivne emocije.

Međutim, očigledne su i znatne razlike u stepenu simpatije ili antipatije koji građani osećaju prema navedenim partijama. Generalno SNS i SPS izazivaju pozitivnije, tj. manje negativne emocije nego partije iz opozicije. Već je napomenuto da posebno LDP izaziva pretežno negativne reakcije kod građanstva Srbije.

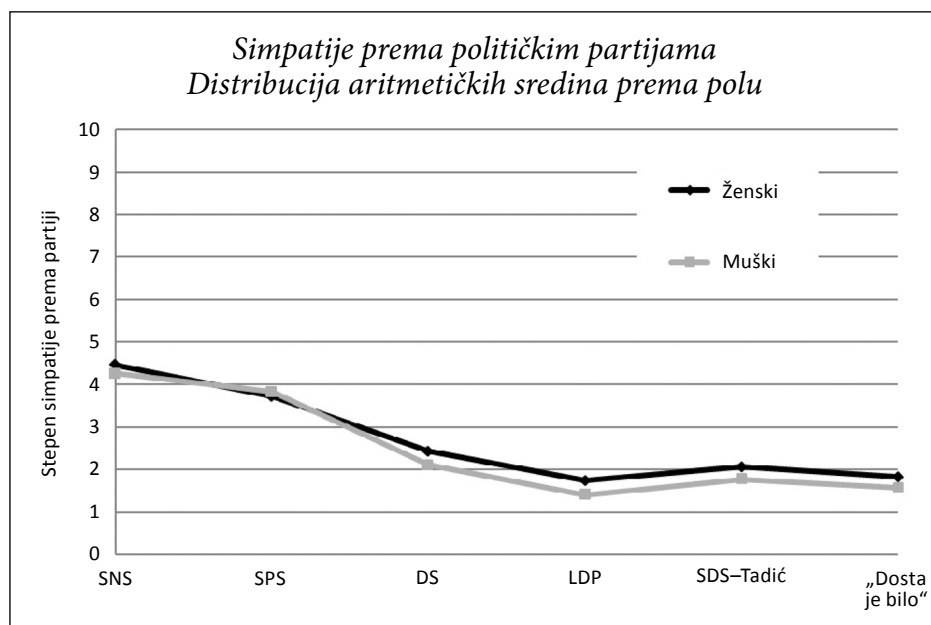
Tabela 12: *Distribucije odgovora na pitanja o simpatijama prema političkim partijama*

	SNS	SPS	DS	SDS-Tadić	„Dosta je bilo“	LDP
0. Uopšte mi se ne sviđa	22,8	20,6	29,6	38,1	43,7	44,8
1	9,8	8,9	19,1	19,0	19,1	18,9
2	6,7	9,6	14,2	12,0	10,6	11,7
3	7,1	11,4	10,6	9,9	7,3	7,8
4	4,7	8,6	7,8	6,5	6,0	6,1
5	8,7	11,9	8,0	6,0	5,4	5,0
6	6,0	7,1	3,6	3,2	2,2	1,9
7	7,4	8,7	2,8	1,9	2,7	1,9
8	9,6	6,2	2,0	1,6	1,6	0,6
9	6,3	2,4	1,0	0,9	0,7	0,7
10. Veoma mi se sviđa	11,0	4,5	1,3	1,1	0,8	0,6
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Primerba: Procenti su dati u kolonama.

Sledeća tendencija koju možda treba napomenuti je da kod pojedinih partija postoji blago povišenje u najpozitivnijoj kategoriji („10. Veoma mi se sviđa“). To je uočljivo kod reakcija na partije SNS i SPS. Izgleda da te partije imaju jedan broj posvećenijih sledbenika, sa izrazito pozitivnim afektivnim odnosom. Prema ovim podacima, taj fenomen se ne javlja kod preostalih partija, što za njih svakako predstavlja problem kada treba mobilizovati potencijalne glasače.

U delu o partijskoj identifikaciji prikazali smo polne razlike u stepenu identifikacije. Ovde prikazujemo polne razlike u simpatijama prema različitim političkim partijama. Dok su na pitanje o partijskoj identifikaciji odgovarali samo oni koji su izjavili da im je neka partija bliska, a pitanje o intenzitetu se odnosilo na odabranu partiju, ovde je svim ispitanicima postavljeno pitanje o tome koliko im se svaka od navedenih partija sviđa. Rezultati koje predstavlja Grafikon 2

Grafikon 2: Razlike između polova u prosečnom stepenu izraženih simpatija prema političkim partijama

pokazuju da su žene izrazile generalno nešto pozitivniji stav prema većini političkih partija, osim prema SPS-u. Međutim, te razlike nisu statistički značajne, tako da se zaključuje da u tom pogledu ne postoje stvarne razlike između polova. Dakle, ni ovde nema potvrde o emocionalnijem odnosu žena prema politici.

5.2. Simpatije prema političkim liderima

Neposredno nakon pitanja o političkim partijama, sledi pitanje o afektivnom odnosu prema političkim liderima. Ono glasi:

Q44. A šta mislite o političkim liderima? – Molim Vas da svakog navedenog lidera ocenite na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da Vam se konkretan lider uopšte ne sviđa, a 10 da Vam se taj lider veoma sviđa. Ukoliko niste čuli za lidera, ili ne znate dovoljno o njemu da biste ga ocenili, molim Vas da to navedete.

To pitanje je postavljeno u vezi sa sledećim političkim ličnostima: A. Vučić, Lj. Maksimović („Ljubiša Preletačević–Beli“), I. Dačić, V. Šešelj, S. Janković, A. Obradović, B. Tadić, V. Jeremić, Č. Jovanović, D. Šutanovac, i S. Radulović. Sledeće dve tabele prikazuju distribuciju odgovora na pitanja o simpatijama prema političkim liderima.

Tabela 13: *Distribucija odgovora ispitanika na pitanja o simpatijama prema političkim liderima (prvi deo)*

	A. Vučić	Preletačević-Beli	I. Dačić	Šešelj	S. Janković
0. Uopšte mi se ne sviđa	21,6	32,3	16,9	26,8	32,2
1	8,6	11,6	7,5	14,9	16,8
2	6,5	8,2	9,2	12,2	10,2
3	5,3	10,9	11,0	11,4	9,1
4	5,2	6,3	8,9	8,5	6,6
5	7,1	9,6	13,0	10,2	7,5
6	4,5	3,9	8,1	3,7	4,0
7	5,5	4,3	8,1	4,2	4,1
8	10,6	4,3	7,5	2,9	3,7
9	8,6	2,6	4,2	1,7	3,0
10. Veoma mi se sviđa	16,4	5,9	5,6	3,6	2,9
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aritmetička sredina	4,81	2,90	4,10	2,73	2,64

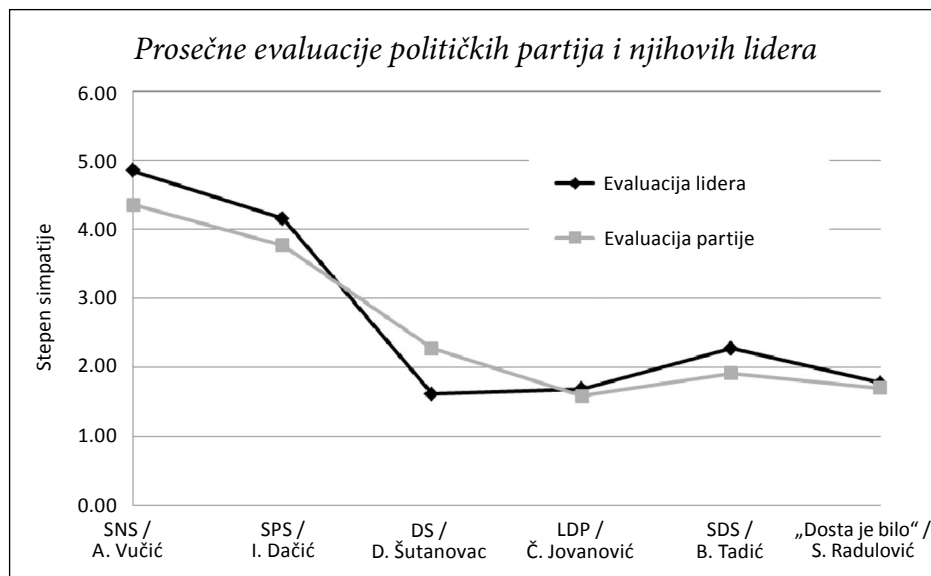
Tabela 14: *Distribuciju odgovora ispitanika na pitanja o simpatijama prema političkim liderima (drugi deo)*

	Obra- dović	B. Tadić	V. Je- remić	Č. Jova- nović	Šuta- novac	Radu- lović
0. Uopšte mi se ne sviđa	35,9	29,5	28,5	43,2	43,8	42,6
1	14,4	18,2	13,1	19,4	20,9	17,1
2	11,3	14,0	13,2	11,4	10,4	12,6
3	11,2	13,3	10,8	8,2	8,0	8,0
4	6,5	6,8	9,8	5,3	4,8	4,9
5	7,1	7,4	8,7	4,3	5,4	4,9
6	3,4	3,2	4,7	3,0	2,0	3,7
7	3,5	2,4	4,8	1,9	2,0	2,9
8	2,5	3,0	3,4	1,5	1,1	1,5
9	1,7	1,0	1,9	0,7	0,8	1,5
10. Veoma mi se sviđa	2,5	1,2	1,1	1,0	0,7	0,4
Ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Aritmetička sredina	2,38	2,27	2,72	1,68	1,59	1,80

I ovde se mogu zapaziti slične tendencije kao i kod evaluacije političkih partija. Generalno dominiraju negativne evaluacije, koje su posebno izražene u vezi sa liderima partija koje su takođe negativno ocenjene. Tako su, na primer, posebno negativno ocenjeni D. Šutanovac (DS), Č. Jovanović (LDP), i S. Radulović ('Dosta je bilo'). Na stepen negativnosti opšte ocene lidera posebno jasno ukazuju aritmetičke sredine (prikazane u donjem redu navedenih tabela). Nijedan od opozicionih lidera nije dobio prosečnu ocenu iznad 3, dok je prosečna ocena za lidere DS i LDP, na primer, ispod 2. Čini se da je poruka jasna u pogledu većine opozicionih lidera: ako žele da dobiju veću podršku u budućnosti, moraju da porade na svojoj popularnosti, tj. da barem umanje negativne afektivne reakcije koje izazivaju kod ispitanika, tj. građanstva.

Još valja napomenuti da je od opozicionih političkih ličnosti, Beli dobio najmanje negativnu prosečnu ocenu (2,90), kao i da se samo kod njega javlja određeno povišenje na kategoriji najvećeg sviđanja (5,9%). Očigledno je da je nekonvencionalni nastup tog kandidata naišao na izrazitije simpatije kod jednog dela javnosti.

Postavljanje posebnih pitanja o strankama i o liderima omogućava poređenje tih odgovora. Grafikon 3 prikazuje prosečne evaluacije pojedinih stranaka i njihovih lidera. U slučaju stranaka koje čine vladajuću koaliciju (SNS, SPS), primetna je pozitivnija evaluacija lidera nego političke partije. Slična razlika se javlja i u slučaju DS/Borisa Tadića. Takva razlika se, prema literaturi, posebno

Grafikon 3: *Usporedni prikaz prosečnih evaluacija političkih partija i njihovih lidera*

očekuje kod populističkih lidera, gde bi emocije simpatizera tih partija bile usmerene na ličnost lidera. Partije se, s druge strane, mogu negativnije ocenjivati, kao organizacije podložne korupciji. Naravno, da li takvo objašnjenje odgovara našem slučaju ostaje kao problem za dalja istraživanja i analize. To objašnjenje verovatno ne bi bilo primenjivo na razliku u oceni lidera i stranke kod B. Tadića i SDS. Ovde se verovatno radi o nepoznavanju same stranke, ili doživljaju da zapravo ta stranka nije relevantna kada se radi o ličnosti bivšeg predsednika Srbije.

Suprotna tendencija da je partija ocenjena pozitivnije nego njen lider, zabeležena je u slučaju DS-a i Dragana Šutanovca. Do takve razlike bi moglo doći po dva scenarija. Po jednom, moglo bi da se radi o slučaju gde je partija, njena organizacija i ideologija, primarna, dok bi ličnost lidera bila od sekundarnog značaja. U takvom slučaju bi predmet afektivnog odnosa ispitanika bila partija pre nego lider, i odatle bi moglo da dođe do manje pozitivne ocene lidera. Drugi scenario je da je prosto ličnost lidera manje prihvatljiva većem delu javnosti.

6. Politička efikasnost

Varijable političke efikasnosti uključene u našu anketu se odnose na tzv. ekster-nu efikasnost, osećaj i verovanje da politički sistem omogućava da mišljenje i akcije građanstva utiču na politička događanja. Prvo od dva pitanja, preuzeta iz CSES projekta (www.cses.org) – odnosi se na verovanje da je važno ko je na vlasti (Q41), dok se drugo odnosi na verovanje da je glasanje politički relevantan akt (Q42).

Pitanja su formulisana na sledeći način:

Q41. Neki ljudi kažu da uopšte nije važno ko je na vlasti. Drugi kažu da je jako važno ko je na vlasti. Koristeći sledeću skalu, gde biste postavili svoje mišljenje?

1. Uopšte nije važno ko je na vlasti
5. Jako je važno ko je na vlasti

Q42. Neki kažu da to za koga ljudi glasaju nimalo ne utiče na događanja u zemlji. Drugi kažu da to za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji. Koristeći sledeću skalu, gde biste postavili svoje mišljenje?

1. Za koga ljudi glasaju ni malo ne utiče na događanja u zemlji
5. Za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji

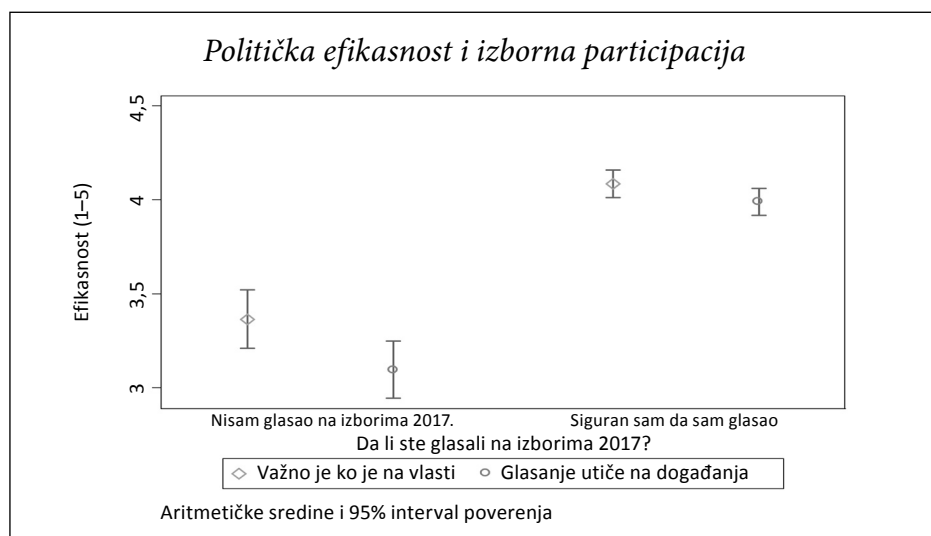
Tabela 15 prikazuje distribucije odgovora na pitanja o političkoj efikasnosti. Vidi-mo da preovlađuje osećaj političke efikasnosti. Manje od 10% ispitanika smatra da nije važno ko je na vlasti, ili da izbor za koga se glasa ne utiče na događanja u zemlji. Ovaj rezultat je zanimljivo prodiskutovati u kontekstu ranije prikazanih

negativnih stavova u sferi politike, kao, na primer, negativan stav prema političkim partijama, odsustvo partijske identifikacije, i slično. Izgleda da evidentirani negativan stav prema politici nije (u potpunosti) izraz političke apatije i generalno negativističke političke orijentacije, nego kao da je fokusiran na političke partije i aktere. Relativno izražen osećaj efikasnosti govori da ispitanici generalno smatraju da barem oni osnovni elementi demokratije, imaju smisla.

Tabela 15: *Distribucija odgovora na pitanja o političkoj efikasnosti*

	Procenat		Procenat
1. Uopšte nije važno ko je na vlasti	7,8	1. Za koga ljudi glasaju ne utiče na događanja u zemlji	8,2
2.	5,8	2.	8,8
3.	19,5	3.	22,5
4.	26,0	4.	24,8
5. Jako je važno ko je na vlasti	40,9	5. Za koga ljudi glasaju može jako uticati na događanja u zemlji	35,7
Ukupno	100,0%		100,0%

Politička efikasnost je koncept koji se, prema literaturi, smatra važnom predispozicijom koja utiče na učešće u političkim procesima, uključujući, na primer, i izbornu participaciju. Grafikon 4 prikazuje povezanost između političke

Grafikon 4: *Aritmetičke sredine i intervali poverenja na varijablama političke efikasnosti u odnosu na izbornu izlaznost*

efikasnosti i izborne participacije. Na grafikonu su prikazane aritmetičke sredine i 95% intervali poverenja za podgrupe ispitanika koji su učestvovali i koji nisu učestvovali na izborima 2012. godine. Očigledne su statistički značajne razlike između participanata i apstinenata na obe varijable političke efikasnosti. Jasno je da se umanjeni osećaj političke efikasnosti izražava kroz samoisključivanje iz političkog procesa, i verovatno samim tim doprinosi učvršćivanju i razvoju samog tog osećanja neefikasnosti.

7. Populistička ideologija i izborna opredeljivanje

Čak i površni pregled savremene akademske i žurnalističke literature o politici potvrđuje Mudeovu ocenu da populistički *Zeitgeist* obeležava svetsku politiku na početku XXI veka (Mudde 2004: 562). *Google Scholar* samo za godinu 2016. pronalazi preko 11.000 rezultata za termin „*populism*“. To svakako svedoči o popularnosti teme, i o tome da autori nalaze da je taj termin nezaobilazan u prikazivanju i analizi savremene politike (Mudde & Kaltwasser, 2012). Međutim, nedovoljno je ispitano u kojoj meri postoji empirijska podrška za uobičajenu praksu da se javnom mnjenju pripisuje veći ili manji sadržaj populističke ideologije. Uobičajeno je, na primer, da se pobeda D. Trampa na predsedničkim izborima u SAD-u pripisuje populizmu znatnog dela glasačkog tela. Manje je, međutim, istraživanja koja to mogu i empirijski da potvrde.

Ovaj zaključak je primenjiv i na druge zemlje gde se pojedine partije nazivaju populističkim, pa i na Srbiju. Posebno u žurnalističkim publikacijama i analizama, pojedine partije i njihovi glasači se često opisuju kao populistički. Ali do sada nije postojalo pouzdano istraživanje javnog mnjenja gde bi bila primenjena neka šire prihvaćena koncepcija populističke ideologije. Zato će u nastavku teksta biti prikazani odnosi između glasačkog opredeljivanja i elemenata populističke ideologije u Srbiji, nakon izbora 2017. godine.

Jedan od razloga za globalni nedostatak pouzdanih empirijskih istraživanja populističke ideologije jeste i nedostatak šire prihvaćene definicije populizma, i s tim u vezi prihvaćene upitničke operacionalizacije te ideologije. Uzimajući u obzir postojeću teorijsku literaturu i operacionalizacije populističke ideologije, CSES projekat (Comparative Study of Electoral Systems, www.cses.org) razvio je jednu novu upitničku meru populističke ideologije prilagođenu komparativnom proučavanju javnog mnjenja (Hobolt et al., 2016). Prema toj koncepciji, tri osnovne dimenzije populističke ideologije su:

- negativan stav prema političkim elitama i glorifikacija „naroda“,
- kritičan stav prema predstavničkoj demokratiji, i
- negativan stav prema manjinama (etničke manjine, izbeglice, migranti).

Pitanja koja mere populističku ideologiju iz CSES projekta su uključena u naše istraživanje. Dva su osnovna razloga: da bismo imali široko prihvaćenu i teorijski zasnovanu definiciju populističke ideologije, i da bi naši podaci mogli da se porede sa onima iz drugih zemalja.

8. Varijable populističke ideologije

U ovom pregledu pažnja će biti posvećena prvenstveno negativnom stavu prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji. U većini teorijskih koncepcija antielitistička orijentacija čini centralni ili jedan od centralnih elemenata te ideologije. Ono što je od posebne važnosti, ta orijentacija može da bude karakteristična i za populizam levice kao i za populizam desnice. Druge dve dimenzije, posebno etnocentrizam, obično su vezane uz političku desnicu (Zaslove, 2008).

Ovde su navedene tvrdnje koje su namenjene za merenje stavova prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji:

- *Ono što ljudi u politici nazivaju kompromisom je zapravo izdaja sopstvenih principa.*
- *Većini političara nije stalo do naroda.*
- *Većini političara se može verovati.*
- *Političari su najveći problem u Srbiji.*
- *Imati snažnog vođu na vlasti je dobro za Srbiju, čak i kada taj lider ne poštuje pravila kako bi obavio posao.*
- *Narod, a ne političari bi trebalo da donosi najvažnije političke odluke.*
- *Većini političara je stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni.*

Iz navedenog se vidi da uključene tvrdnje sadrže niz mišljenja koja se smatraju bitnim za populističku ideologiju: osuda kompromisa s političkim neistomišljenicima, viđenje političke elite (političara) kao otuđenih, odvojenih od naroda, sklonih korupciji, zatim verovanje da snažni vođa može da reši probleme ako nije sputan ograničenjima, te verovanje da 'narod' treba da ima presudni uticaj na političke odluke. Pojedini od ovih indikatora su ranije već korišteni u istraživanjima populističkih stavova (Akkerman, Mudde and Zaslove 2013, Stavrakakis et al., 2016).

Osnovni parametri distribucije odgovora na navedena pitanja prikazani su u narednoj tabeli (Tabela 16). U upitniku, odgovori su formulisani tako da je na skali od 1 do 5 viši skor značio izrazitije neslaganje. Radi intuitivnijeg razumevanja, ovde su odgovori tako prikazani da viši skor označava izrazitije slaganje.

Tabela 16: Stavovi prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji: osnovni parametri distribucije

	Aritmetička sredina*	St. greška	Interval poverenja (95%)	
Kompromis je izdaja	3,51	0,027	3,45	3,56
Političarima nije stalo do naroda	4,02	0,027	3,97	4,07
Političarima se može verovati	2,21	0,030	2,15	2,27
Političari su najveći problem	3,32	0,031	3,26	3,38
Dobro je imati jakog vođu...	2,73	0,034	2,66	2,79
Narod treba da donosi odluke	3,49	0,030	3,43	3,55
Političarima stalo do interesa bogatih i moćnih	3,93	0,027	3,87	3,98

*Odgovori su na skali od 1 do 5, veći broj označava izrazitije slaganje sa tvrdnjom.

Iz prikazanih rezultata prvo što može da se zapazi je da prosečni odgovori na sva pitanja variraju u relativno malom rasponu oko neutralne tačke na petostepenoj skali (3). Najizrazitije odstupanje se odnosi na slaganje sa tvrdnjom da političarima nije stalo do naroda. Prosečni odgovori ispitanika su iznad teorijske neutralne tačke i na tvrdnjama da je političarima stalo samo do interesa bogatih i moćnih, zatim da je kompromis izdaja, da narod treba da donosi odluke, te da su političari najveći problem u Srbiji. Dakle, ovi prosečni odgovori ukazuju na to – da je viđenje da su političke elite otuđene i korumpirane prilično rašireno u Srbiji.

Ispod neutralne tačke je prosečni odgovor na tvrdnju da se političarima *može* verovati. Ovo je pitanje formulisano u suprotnom smeru, tako da se uklapa u prethodno opisanu opštu tendenciju. Prosečni stav ispitanika je blago negativan i u odnosu na tvrdnju da je dobro imati snažnog vođu koji ponekad zaobilazi pravila. Dakle, s jedne strane prosečni odgovori ispitanika ukazuju na rašireno viđenje političke elite kao otuđene, ali s druge strane nije jednako široko prihvaćen stav da je rešenje u 'jakom vođi'.

Prethodni pasusi su prikazali osnovne karakteristike primenjenog instrumenta za merenje jednog od najbitnijih aspekata populističke ideologije. U nastavku se posmatra relacija tih stavova s osnovnim pokazateljima izbornog ponašanja. Počinjemo sa izbornom izlaznošću.

U literaturi mogu da se zapaze dva oprečna mišljenja. Jedno kaže da populistička ideologija može da mobiliše inače apolitične i apatične građane, i tako da podigne opštu izlaznost. U takvim prilikama bi se pojedinci sa izrazitijim populističkim stavovima češće sretali na biralištima. Ova teza, naravno, deluje uverljivije ako u datim slučajevima postoje političke partije koje bi se

mogle okarakterisati kao populističke i koje bi privukle glasače sa odgovarajućim stavovima. U protivnom, druga teza je verovatnija – da populistički stavovi izražavaju otuđenost u odnosu na zvaničnu politiku, sumnju u verodostojnost i efikasnost demokratskih institucija. Ako ne postoji partija koja bi mobilisala glasače sa takvim stavovima, onda je njihova izborna participacija manje verovatna a efekat populističkih stavova – demobilizirajući.

Takođe se sreće i tvrdnja da populizam, posebno kada postoji populistička partija koja ima ozbiljne izborne aspiracije, može da utiče na izlaznost tako što podstiče dodatnu mobilizaciju onih koji se suprotstavljaju takvoj ideologiji i partijama. To se objašnjenje sretalo kada se govorilo o izlaznosti na skorašnjim izborima u Francuskoj (na predsedničkim izborima 2017. oko 78% u prvom krugu) i Holandiji (oko 82% na parlamentarnim izborima 2017).

U Tabeli 17 su paralelno prikazani prosečni skorovi ispitanica/ka koji su i koji nisu izašli na predsedničke izbore 2017. godine, zajedno sa p vrednošću primenjenog t -testa. Ovde dobijeni rezultati prvenstveno sugerišu da su razlike u stepenu populističkih stavova između izbornih učesnika i apstinenata neznatne. Razlike nisu statistički značajne na pet od sedam pitanja. Mala statistički značajna razlika je utvrđena na tvrdnji „da su političari najveći problem Srbije“. Tu su nešto izrazitije slaganje sa tom tvrdnjom izrazili ispitanici koji nisu učestvovali na izborima. Ovo bi, dakle, sugerisalo da populizam deluje blago destimulativno na izlaznost.

Nešto izraženija razlika je utvrđena na tvrdnji „da je dobro imati jakog vođu“. Oni koji su glasali iskazali su izrazitije odbijanje te tvrdnje. Dakle, i ovaj rezultat ukazuje da su populistički stavovi blago povezani sa izraženijom izbornom apstinencijom.

Tabela 17: *Izborna izlaznost i stavovi prema političkim elitama i predstavničkoj demokratiji*

	Aritmetička sredina*		p (t-test)
	Nije glasala	Glasala	
Kompromis je izdaja	3,57	3,50	0,20
Političarima nije stalo do naroda	4,03	4,01	0,79
Političarima se može verovati	2,23	2,18	0,39
Političari su najveći problem	3,38	3,24	0,03
Dobro je imati jakog vođu...	2,83	2,61	0,002
Narod treba da donosi odluke	3,50	3,47	0,66
Političarima stalo do interesa bogatih i moćnih	3,98	3,90	0,13

* Odgovori su na skali od 1 do 5, veći broj označava izrazitije slaganje sa tvrdnjom.

Opštije implikacije iz ovih nalaza su da su populistički stavovi građanstva malo ili nikako uticali na izbornu izlaznost na izborima 2017. godine. To protivreći tezi koja se često mogla sresti u žurnalistici da je ideološki karakter SNS-a i njenog lidera A. Vučića uticao na izbornu izlaznost tako što je bio u skladu s populističkim stavovima građanstva.

9. Populistički stavovi građana i izorno opredeljivanje

Ako neslaganje karakteriše pokušaje definicije populizma, očigledan je konsenzus da je 'populizam' nepoželjna politička etiketa. Tako je, na primer, nakon pobeđe na izborima 2017, pobeđnički kandidat A. Vučić izjavio „Uspeo sam da pobedim ne populizmom, demagogijom i šovinizmom...“¹

S druge strane, konkurentski opozicioni predstavnici se međusobno karakterišu kao populist. Primer može da bude Goran Ješić (DS), koji veli: „Ključna greška ekipe oko Saše Jankovića je ta što su poneseni prostim, populističkim, pučkim mišljenjem da su političke partije osnovni krivac za loš životni standard i ovu našu agoniju, [...] kao i Pokret 'Dosta je bilo' ili Vuk Jeremić u najavi. Populizam koji curi na sve strane, a to meni malo smeta.“²

U takvim međusobnim kvalifikacijama, redovno se podrazumeva da u pozadini stoje populistički stavovi rašireni kod građanstva, koji onda vode prostom rezultatu: populistički nastrojani građani glasaju za partije i kandidate s kojima se poklapaju baš u dimenziji populizma. Međutim, potvrda za to, u vidu rezultata empirijskog proučavanja javnog mnjenja, do sada nije postojala. Zato se u narednom delu ovog poglavlja prikazuju prvi rezultati koji se odnose na povezanost izbornog opredeljivanja i populističkih stavova građana Srbije.

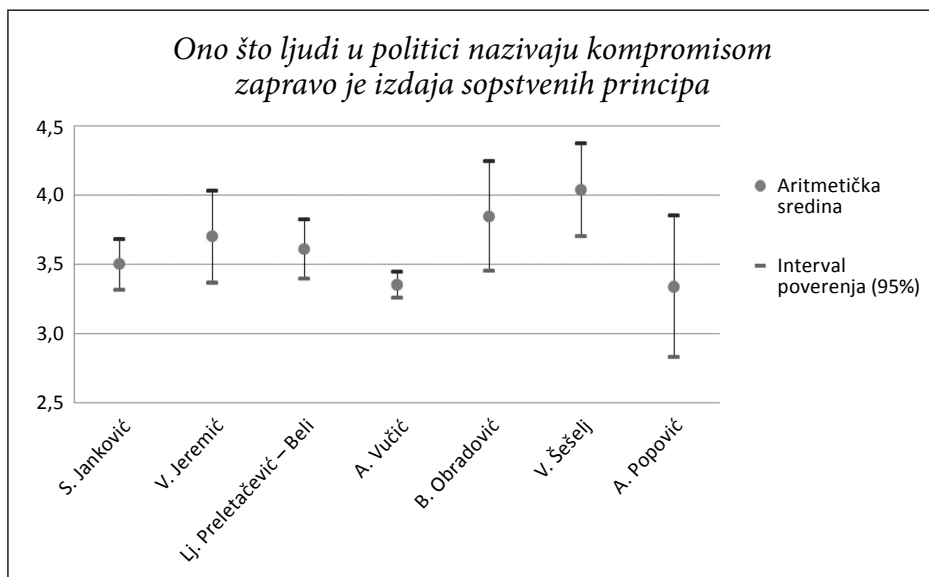
Rezultati su prikazani na sledećih sedam grafikona. Svaki od njih predstavlja prosečne odgovore ispitanika koji su na izborima 2017. glasali za različite kandidate, za svaku od ranije predstavljenih tvrdnji koje operacionalizuju populističku ideologiju. Na grafikonima su prikazane aritmetičke sredine i intervali poverenja (95%), tako da se istovremeno može očitati i statistička značajnost razlika između aritmetičkih sredina. Širina intervala poverenja zavisi od broja ispitanika, tako da je interval širi u slučajevima gde je manje glasača za određenu partiju/kandidata.

Prva analizirana tvrdnja je da je kompromis zapravo izdaja sopstvenih principa (Grafikon 5). Vidimo da je najniži skor zabeležen kod onih koji su glasali za kandidata SNS-a, A. Vučića. Po tome izgleda da su ti glasači relativno

¹ <http://mondo.rs/a996285/Info/Srbija/Aleksandar-Vucic-Pobeda-cista-kao-suza-hvala-Srbijo.html> (pristupljeno 6. 10. 2017).

² <http://www.srbijaizbori.com/article/da-li-raskidi-u-opoziciji-donose-nedosti%C5%BEnu-prednost-sns> (pristupljeno 6. 10. 2017).

najspremniji da prihvate politički kompromis, da ih karakteriše politička fleksibilnost. Drugim rečima, te glasače karakteriše niži nivo ove komponente populizma. Ipak, razlike između glasača različitih partija su male. Statistička značajnost karakteriše samo razlike u odnosu na glasače kandidata V. Šešelja i kandidata B. Obradovića. Viši prosečni skor glasača V. Šešelja se može interpretirati kao ideološka posvećenost, ali i kao populistička rigidnost.

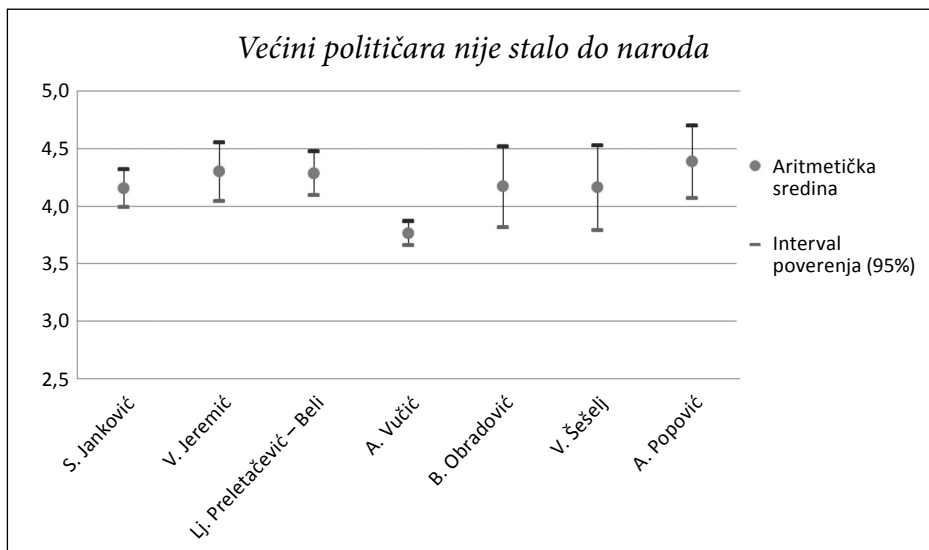
Grafikon 5: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

Na sledećem grafikonu su prikazani rezultati za tvrdnju da većini političara nije stalo do naroda (Grafikon 6). Ovaj stav, koji prema teoriji izražava populistički antielitizam, izrazitije karakteriše glasače svih opozicionih partija u odnosu na kandidata SNS-a. Oni koji su glasali za A. Vučića su manje skloni da prihvate toliki stepen antielitizma. Prema ovome rezultatu, ono što je prethodni grafikon nagovestio, ovaj očiglednije potvrđuje – da su barem neki populistički stavovi rasprostranjeniji kod glasača opozicije nego kod onih koji su podržali aktuelnu vlast.

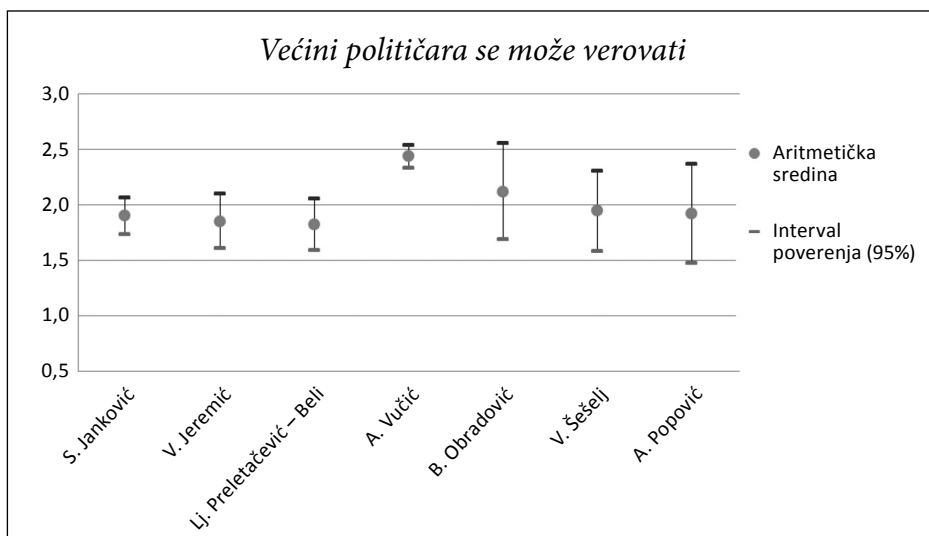
Ipak, na ovakav rezultat moguće da je uticala činjenica da je pobjednički kandidat i pre izbora bio u vladajućoj partiji, zapravo njena dominantna ličnost. Zbog toga bi simpatizeri te partije, i verovatni glasači, mogli biti skloniji da barem neke političare vide u pozitivnom svetlu.

Takođe je zanimljivo i to da su glasači tradicionalnih opozicionih partija podjednako negativno raspoloženi prema 'političarima' kao i oni koji su glasali za

Preletačevića-Belog. On je bio kandidat čiji je celokupan nastup kreiran kao eksplicitna suprotnost tradicionalnim političarima. Rezultati pokazuju da ni oni koji su glasali za druge opozicione partije nemaju glasače manje negativistički raspoložene prema 'političarima'.

Grafikon 6: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

Grafikon 7: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

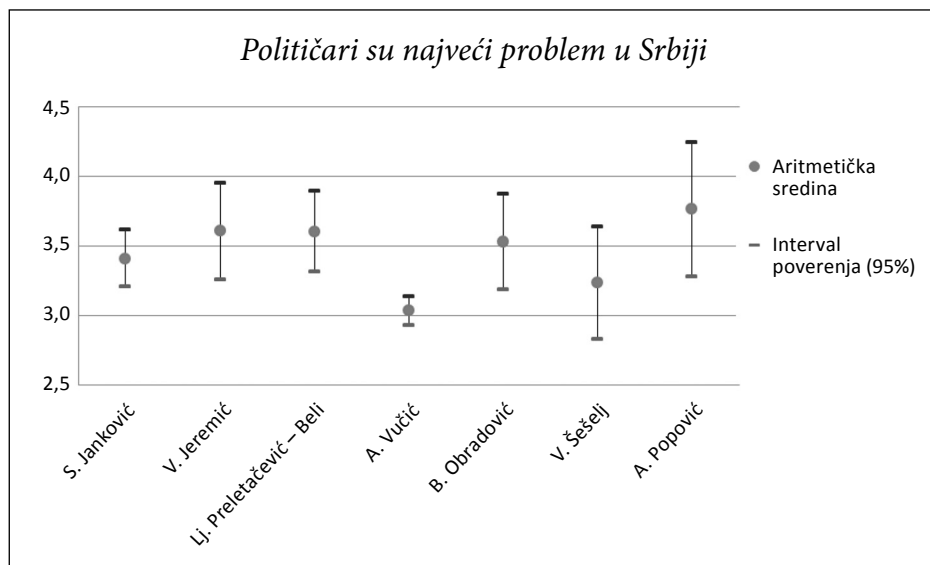
Rezultati za tvrdnju da se političarima može verovati predstavlja Grafikon 7. Ta tvrdnja je u suštini samo suprotno formulisana prethodna tvrdnja, te nije iznenađujuće da su i rezultati slični.

Iako je opšti prosek ovde nizak, tj. ispitanici u celini imaju negativno mišljenje o mogućnosti poverenja u političare, postoje statistički značajne razlike. Pozitivniji stav prema političkoj eliti pokazali su glasači koji su podržali A. Vučića. Statistički značajno niže poverenje u političare pokazali su glasači sve tri glavne opozicione opcije – glasači S. Jankovića, V. Jeremića, i Lj. Preletačevića Belog.

Dakle, i na ovaj način iskazani antielitizam karakteriše glasače opozicionih kandidata.

Sledeća antielitistička tvrdnja kaže da su političari najveći problem u Srbiji. Ovde je prosek Vučićevih glasača na teorijski neutralnoj tački. Izgleda kao da nisu sigurni da li su političari najveći problem Srbije (Grafikon 8). Prosečne vrednosti kod glasača svih ostalih kandidata su u smeru slaganja sa tom tvrdnjom, dakle kritičkog viđenja političke elite. Slično kao i kod prethodnih tvrdnji koje su izražavale antielitizam, i ovde su razlike između glasača A. Vučića i većine opozicionih kandidata statistički značajne (osim u slučaju glasača V. Šešelja).

Prema teorijskoj koncepciji populizma, antielitizam koji karakteriše populiste je redovno praćen izrazitom podrškom populističkom vođi. U idealnom slučaju, radi se o glorifikaciji, a takvom lideru se pripisuje harizmatičnost i sposobnost

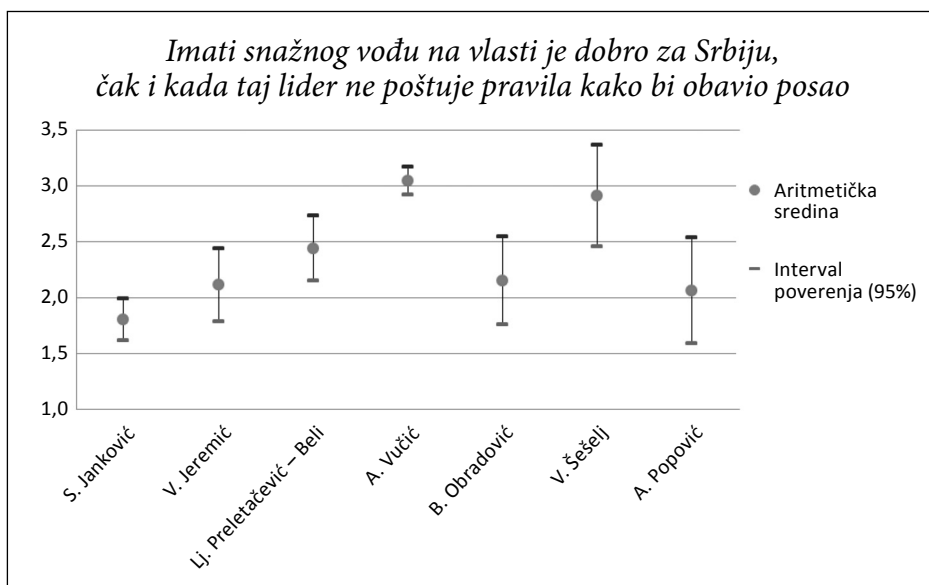

Grafikon 8: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

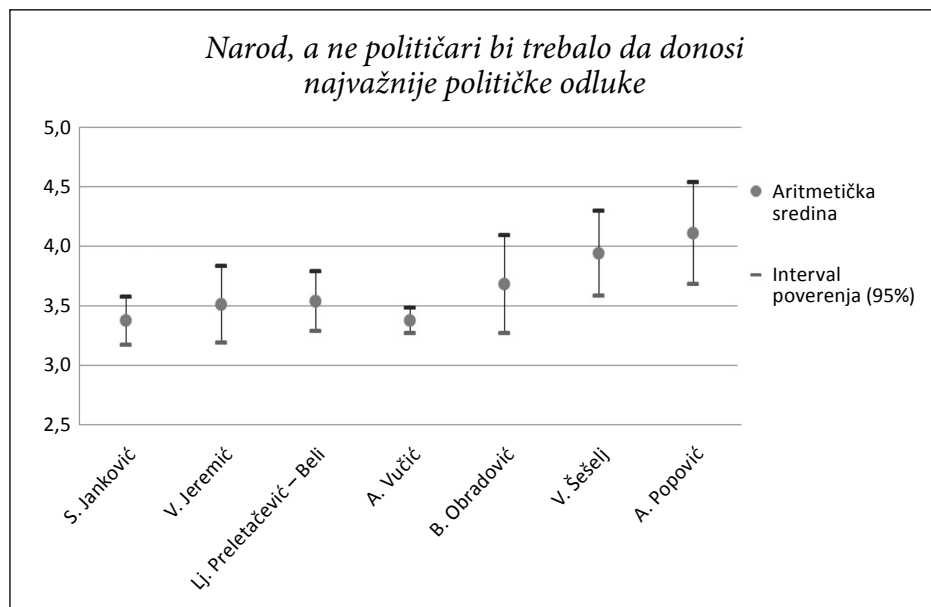
da manipuliše sledbenicima. Peta tvrdnja u ovom skupu populističkih stavova izražava uverenje da je dobro imati snažnog vođu, koji se ne obazire uvek na formalna ograničenja. Grafikon 9 jasno pokazuje da postoje statistički značajne razlike između prosečnih skorova glasača različitih kandidata. Najviši skor, na nivou teorijski neutralnog ili ambivalentnog stava, karakterističan je za ispitanike koji su glasali za A. Vučića. Oni se u značajno većoj meri slažu (preciznije bi bilo: manje se ne slažu) da je dobro imati takvog vođu. Ispitanici koji su podržali ostale kandidate u znatno većoj meri odbijaju taj stav, osim ispitanika koji su glasali za V. Šešelja. Ovi rezultati, dakle, pokazuju da populistička podrška nedemokratskom karakteru političkog 'vođe' manje karakteriše glasače većine opozicionih partija. Najizrazitija opozicija takvom vođi je zabeležena kod ispitanika koji su glasali za S. Jankovića.

Ovde bi se moglo primetiti i da su partije čiji su glasači pozitivnije raspoloženi prema populističkom 'vođi' zaista izrazitije liderske partije. I A. Vučić i V. Šešelj deluju kao vrlo dominantne ličnosti u okviru svojih partija. S druge strane, kandidati S. Janković i V. Jeremić u vreme kandidature uopšte i nisu bili striktno partijske ličnosti. Kandidat Beli je u svojoj kampanji, štaviše, karikirao ulogu političkog vođe.

Naličje populističkog antielitizma je glorifikacija 'naroda'. Taj stav je u ovoj bateriji populističkih indikatora, izražen tvrdnjom da narod a ne političari

Grafikon 9: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

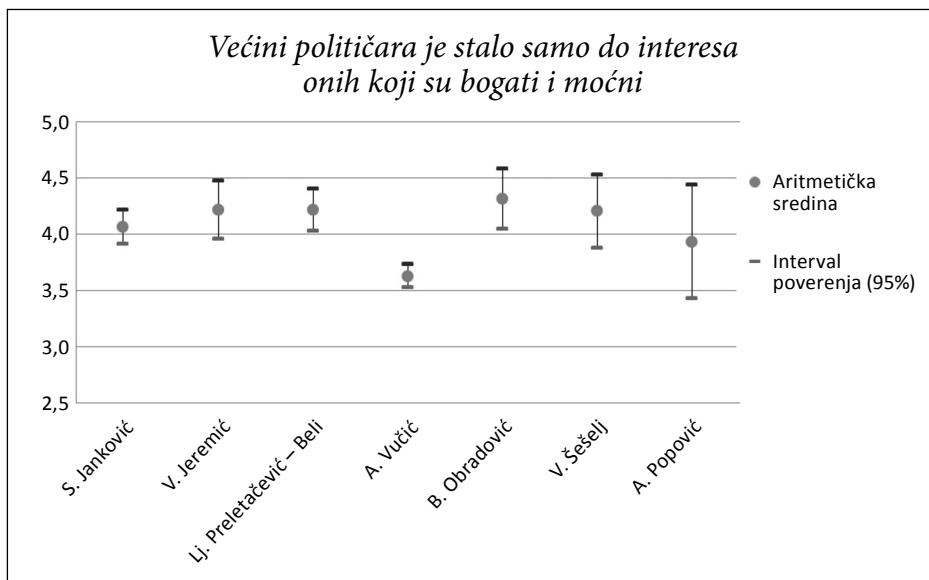

Grafikon 10: *Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma*

treba da donosi najvažnije odluke. Grafikon 10 prikazuje odgovarajuće rezultate. Glasači svih uključenih partija umereno pozitivno prihvataju navedenu tvrdnju. Malo je ispitanika koji bi se u potpunosti suprotstavili ideji o političkoj suverenosti naroda. Pošto se izgleda radi o tvrdnji koja zahvata i socijalnu poželjnost, zapažene su vrlo male razlike između glasača pojedinih partija. Statistički značajno, i to u smeru izrazitijeg slaganja, razlikuju se ispitanici koji su glasali za kandidate SRS-a i DSS-a u odnosu na one koji su glasali za A. Vučića i S. Jankovića. Izgleda da su glasači SRS-a i DSS-a izrazitije uvereni da stavovi građana nisu adekvatno zastupljeni u donošenju političkih odluka.

Konačno, Grafikon 11 prikazuje rezultate koji se odnose na tvrdnju koja je posebno usmerena na identifikaciju potencijalnog 'levog' populizma. Ta tvrdnja izražava uverenje da politička elita zastupa interese bogatih i moćnih. Slično kao i kod prethodnih antielitističkih stavova, i ovde su ispitanici koji su podržali A. Vučića manje negativno nastrojeni prema političkoj eliti. Ovaj aspekt antielitizma je karakterističniji za glasače svih ostalih kandidata, osim ispitanika koji su glasali za DSS kandidata, gde razlika nije statistički značajna.

Odgovori ispitanika na ovo pitanje ne daju povoda da bi se moglo govoriti o specifičnom ideološkom profilu populizma kojeg bi indikovala ova tvrdnja. Kandidati/partije čiji su glasači izrazili izrazitije slaganje sa tom tvrdnjom su ideološki vrlo heterogeni.

Grafikon 11: Prosečno slaganje glasača različitih kandidata na indikatoru populizma

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Ovde prikazani rezultati koji se odnose na povezanost izbornog opredeljivanja i populističke ideologije sugerišu nekoliko opštih zaključaka. Prvo, anti-elitizam koji je eksplicitno zastupljen u barem četiri od sedam tvrdnji, generalno je više izražen kod glasača opozicionih kandidata nego kod ispitanika koji su glasali za A. Vučića. Verovatno je sama ta činjenica da su opozicione partije i kandidati bili van vlasti i pre i posle izbora uticala na izraženiji negativan stav prema političarima. Slično, oni koji podržavaju partiju koja je bila na vlasti i pre izbora, i nastavila da politički dominira, imaju manje negativan stav prema političkoj eliti. Ovo takođe sugerise da je merenje populizma, posebno političkog antielitizma osetljivo na status partije/kandidata, i da je to potrebno uzeti u obzir pri tumačenju rezultata. Buduća istraživanja, posebno komparativna, mogla bi dati odgovor da li je taj efekat karakterističan i za ostale zemlje, i kako bi se u analizama mogao kontrolisati.

Drugi je zaključak da je pozitivan stav prema 'snažnom vođi' više prihvaćen kod glasača onih partija/kandidata gde su partijski lideri sami izrazito dominantne političke ličnosti. U našem slučaju, najmanje negativan stav prema takvom vođstvu zabeležen je kod ispitanika koji su glasali za A. Vučića. Dakle, dok se dimenzija antielitizma pokazala karakterističnija za glasače opozicionih partija, podrška za autoritarno vođstvo je manja kod tih partija.

Razlike između glasača u pogledu političke netolerancije (stav prema kompromisu) su gotovo nepostojeće. Izrazitije slaganje ispitanika koji su glasali za SRS kandidata se može pripisati i izrazitijoj ideološkoj posvećenosti. Posebno ako se ima u vidu da je sada vladajuća i dominantna partija, SNS, nastala otcepljenjem od SRS-a.

Glasači koji su podržali različite kandidate se takođe malo razlikuju i u pogledu isticanja naroda kao nosioca političkog suvereniteta. Samo glasači nešto ideološki specifičnijih partija (SRS i DSS) više ističu ovu dimenziju u odnosu na glasače druga dva najpopularnija kandidata (Vučić i Janković). Dimenzija sumnje u političku reprezentativnost političkih elita je u Srbiji, dakle, karakteristična za specifični skup partija koje su na margini po izbornim rezultatima, ali zastupaju političke stavove koji se bitno razlikuju od dominantnih (evroskepticizam, na primer).

Konačno, tvrdnja koja bi trebalo da indikuje levičarski antielitizam pokazuje rezultate jednake kao i ostali antielitistički indikatori. Negativni stav prema političkoj eliti je karakterističniji za ispitanike koji su glasali za skoro sve opozicione partije u odnosu na glasače SNS kandidata.

Najopštiji zaključak je da ni jedna od partija nije konzistentno populistička na svim dimenzijama populističkih stavova ovde uključenih. Pri tome 'partija' ovde znači ispitanici koji su glasali za te kandidate. Ovo se ne odnosi na partije kao organizacije, na politiku koju zastupaju i sprovode, kao ni na njihove javne nastupe.³ Radi se isključivo o stavovima ispitanika koji su glasali za određene kandidate.

Jedna od implikacija ovakvih rezultata tiče se same koncepcije populističke ideologije. Iako teorija sugeriše da postoji nešto kao srž populizma, makar bila vrlo 'tanka', u empirijskim istraživanjima nije lako utvrditi tu srž (e.g., Todosijević, 2015). Upravo prikazani rezultati pokazuju da različiti populistički stavovi karakterišu različite partije/glasače. Ni jedna partija se ne javlja kao konzistentno manje ili više populistička. Pri tome, ovde je analiziran samo deo, mada centralni, populističke ideologije. Moguće je, dakle, da se populizam zaista ne može okarakterisati kao iole konzistentnija ideologija, kada se radi o stavovima u javnom mnjenju.

Ipak, problem može biti i metodološke prirode. Moguće je da sama operacionalizacija populističke ideologije ovde primenjena, nije adekvatna. Moguće je da bi bolje formulisana pitanja dala rezultate koji bi bili bliži teorijskim očekivanjima. Deo razloga za moguće metodološke probleme je i u tome što se radi o bateriji pitanja koja treba da budu primenjiva u komparativnim analizama.

³ Rezultati nekih istraživanja sugerišu da populističke partije levice i desnice, kada su u parlamentu generalno glasaju kao i partije tradicionalne levice odnosno desnice (Otjes & Louwse, 2013).

Zato je bilo neophodno da pitanja budu formulisana uopšteno, da ne bi previše zavisila od specifičnog konteksta.

Ovo tumačenje nas vodi, konačno, i na mogućnost da političke partije u Srbiji, tj. njihovi glasači, zapravo nisu konzistentno populistički. Drugim rečima, etiketa 'populistički' se ne može objektivno primeniti na glasače bilo koje od analiziranih partija. To ne bi bilo iznenađujuće, jer i druga istraživanja sugerišu vrlo slabu ideološku profilisanost glasača u Srbiji (npr., Todosijević, 2016). Alternativno tumačenje, kakvo se uvek može formulisati jeste da se u Srbiji radi o lokalno- specifičnoj varijanti populizma koji izmiče primenjenoj koncepciji. To opet implicira da je populizam termin čije je značenje – lokalno, ali to ga čini i analitički ne naročito korisnim. Ostaje da se zasnovanost ovakvih spekulacija proveri u narednim, detaljnijim analizama ovih podataka, ali i podataka prikupljenih uz pomoć istog instrumenta u drugim zemljama.

LITERATURA

- Akkerman, A., Mudde, C., & Zaslove, A. (2014). How populist are the people? Measuring populist attitudes in voters. *Comparative political studies*, 47(9), 1324–1353.
- Antonić, S. (2005). Stranačko poistovećenje – slučaj Srbije. *Sociološki pregled*, Vol. 39, br. 2, str. 123–151.
- Bartels, L. M. (2000). Partisanship and voting behavior, 1952–1996. *American Journal of Political Science*, 35–50.
- Campbell, A., P. E. Converse, W. E. Miller, and D. E. Stokes. 1960. *The American Voter*. New York: John Wiley & Sons.
- Hobolt, S., Anduiza, E., Carkoglu, A., Lutz, G. & Sauger, N. (2016). *Democracy Divided? People, Politicians and the Politics of Populism*. CSES Planning Committee Module 5 Pre-Plenary Report (http://www.cses.org/plancom/module5/CSES5_ContentSubcommittee_FinalReport.pdf).
- Lupton, R. N., & Jacoby, W. G. (2016). *The reliability of the ANES feeling thermometers: An optimistic assessment*. Paper presented at the 2016 Annual Meetings of the Southern Political Science Association. San Juan, Puerto Rico, January 7, 2016.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Volume 39, Issue 4, 541–563.
- Mudde, C. Kaltwasser, R. C. (2012). *Populism in Europe and the Americas*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Otjes, S., & Louwse, T. (2015). Populists in parliament: Comparing left-wing and right-wing populism in the Netherlands. *Political Studies*, 63(1), 60–79.
- Pavlović, Z. (2013). Prediktori izborne apstinencije mladih u Srbiji. *Primenjena psihologija* 6, no. 1 (2013): 5–21.
- Slavujević, Z. (2002). Partijska identifikacija građana pre i posle izbora 2000. godine. U: *Partijska scena Srbije posle 5. oktobra 2000*, ur. Vladimir Goati, str. 195–226. Beograd: Institut društvenih nauka.

- Stavrakakis, Y., Andreadis, I., & Katsambekis, G. (2016). A new populism index at work: identifying populist candidates and parties in the contemporary Greek context. *European Politics and Society*, 1–19.
- Todosijević, B. (2015). The elusive substance of populism: Structure of populist ideology in the Netherlands. *Teme*, Vol. 39, No. 9, pp. 1121–1146.
- Todosijević, B. (2016). Left-right ideology: its meaning and effects on party preferences in Serbia. *Sociološki pregled*, 50(2), 161–178.
- Zaslove, A. (2008). Here to stay? Populism as a new party type. *European review*, 16(3), 319–336.

POPULIST ATTITUDES, ELECTORAL TURNOUT AND VOTE CHOICE: RESULTS OF A PUBLIC OPINION RESEARCH IN SERBIA, 2017

BOJAN TODOSIJEVIĆ

Summary The paper presents results of a public opinion survey, conducted after the Serbian presidential election in 2017, focusing on some of the basis political behavior variables. The first part of the paper reports findings on party identification, electoral turnout and vote choice with reference to the 2012 and 2017 elections. This part also deals with respondents estimates of the probabilities that various candidates enter the second round of presidential election. Finally, it reports some finding about party sympathies and political efficacy. The second part of the paper analyses the association between one aspect of populist ideology (anti-elitist orientation) and electoral behavior. The results demonstrate that the included attitudinal measures do not appear to indicate a consistent populist ideology. Voters who supported the ruling party candidate generally obtained higher scores on the indicators of the anti-elitist orientation. The same voters also tend to less disapprove the 'strong leader' figure.

Keywords: populism, ideology, electoral turnout, vote choice, Serbia